I J R S S I S, Spl Issue (IV), March-2022 : 157-160
A Double-Blind Peer Reviewed Journal
OPEN ACCES
e-ISSN 2347 – 8268 & 2347-8209 (P)
Original Article
INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCHES IN SOCIAL SCIENCE AND INFORMATION STUDIES
© VMS RESEARCH FOUNDATION www.ijrssis.in

ग्रथांलय आणि माहीती सेवा

कु. प्रतिमा अशोक बदखल, डॉ. अशोक माथनकर
ग्रंथालय विभाग
डॉ. खत्री महाविदयालय, चंद्रपूर

Communicated :20.02.2022 | Revision : 15.03.2022 Accepted :25.03.2022 | Published: 01.04.2022

सारांश :

समाज व मानवी विकासाकरिता माहीतीची अत्यंत आवश्यकता असते कोणतीही व्यक्ती समाज व रा ट्राच्या जडणघडणात ग्रंथ व माहीतीचे महत्व अनन्य साधारण आहे. माहीती, ज्ञान, मनोरंजन आणि जिज्ञासापुर्तीचे साधन म्हणुन या दृ टीने माहीतीचे अनन्य साधारण महत्व आहे. म्हणुनच बौध्दीक विकासाचे सक्तीकेंद्र आणि सामाजिक विकासाचे ऊर्जा केंद्र म्हणुन ग्रंथालय व माहीती सेवेची आवश्यकता आहे. २१ व्या ातकाला अपेक्षीत असणारा ज्ञानधि ठीत समाज निर्माण करण्यासाठी ग्रंथालय व माहीती सेवा उपयोगात येत आहे.

बिजशब्द :– माहीतीचे साधणे, ज्ञानाधि ठ, समाज, वृत्तपत्रे, इंटरनेट इ.

प्रस्तावना :–

ग्रंथालयात माहीतीचे अत्यंत महत्वाचे स्थान आहे. माहीतीची देवाण–घेवाण करण्याचे साधन म्हणुन ग्रंथालयाकडे पाहीले जाते. ग्रंथालयात माहीतीची देवाण–घेवाण करण्यासाठी विविध माहीतीची साधणे उपलब्ध असतात. उदा. वृत्तपत्रे, पुस्तके, इंटरनेट, नियतकालिके इत्यादी ग्रंथालय ही प्रत्येक समाजातील महत्वाची व उपयुक्त अशी संस्था मानली गेली आहे.

मनु य जीवनाचा माहीती शिवाय विकास होत नसुन माहीती विकासाचे साधन जे ज्ञान असते त्याचे जतन गंथालय करीत असतात. विविध प्रकारच्या वैज्ञानिक पध्दतीने संकलन आणि वितरण करणारी एक अत्याधुनिक ज्ञान ााखा म्हणुन माहीती सेवा उदयास आली आहे..

आधुनिक काळातील मानव जिवन अत्यंत गतिमान बनलेल आहे. त्यामुळे माहीती सेवा ही आज काळाची गरज आहे.

माहीती

व्याख्या –

साध्या व सरळ भा ोत आपल्याला माहीतीची व्याख्या खालील प्रमाणे करता येईल.

१) “ कोणत्याही मार्गाने मिळवलेले ज्ञान म्हणजे माहीती होय.”

New Webster Dictionary

२) “ कोणताही विचार, तर्क, कथन, मनन, मनातले विचार, विचारांचा संग्रह म्हणजे माहीती होय.”

A.J. Evans-

माहीती सेवेची व्याख्या–

“ कोणताही विचार, तर्क, कथन, मनन, मनातले विचार, विचारांचा संग्रह म्हणजे सुचना किंवा माहीती होय. आणि ही माहीती/सुचना ज्या कार्याव्दारे किंवा सेवेव्दारे वाचकांना देण्यात येते त्याला माहीती सेवा असे म्हणतात. ”

माहीती सेवेची भुमिका

माहीतीचे जग हळुहळु विस्तारीत होत आहे. दैनंदिन व्यवहारात माहीती ही संज्ञा अनेक वेळा प्रचलीत होत असते. ग्रंथालयात माहीती सेवेची भुमिका फार महत्वाची

आहे. ाोध कार्यास, ाोध कर्त्यास किंवा वाचकास सर्व सुचना प्रदान करण्याची माहीती सेवा मुख्य भुमिका पार पाडते.

प्राचीन काळापासुन आधुनिक काळापर्यंत मानवाच्या सांस्कृतीक इतिहासात माहिती महत्वपुर्ण भुमिका बजावत आहे. माहितीची गरज असणाऱ्या उपभोक्त्यांना योग्य पद्धतीची वापर करून माहिती मिळवुन देण्याचे विद्यार्थीना त्यांच्या अभ्यासात माहिती सेवा महत्वाची भुमिका बजावते.

(अ) ग्रंथालयात माहिती सेवेचे महत्त्व

आजच्या बदलत्या काळात माहितीचा परिस्फोट वेगाने होऊ लागलेला आहे. व त्यामुळे बदलत्या सामाजिक परिस्थितीत कुठल्याही प्रकारची माहिती असो त्याकडे दुर्लक्ष करणे योग्य होणार नाही आणि जर कोणत्याही स्वरूपात असण्याच्या माहितीकडे दुर्लक्ष केले तर या आधी झालेल्या संशोधनाची जाणीव होणार नाही, व त्यामुळे संशोधनावर झालेल्या खर्चाची पुनरावृत्ती होत राहील. आणि ती ग्रंथालय संस्था, ग्रंथपाल, उपभोक्ता, तसेच देशाला, रा ट्राला, तात्पर्याने समाजाला सुध्दा परवडण्या सारखी नाही.

म्हणुन माहितीचे सामाजिक महत्व लक्षात घेऊन माहिती सेवा देणे योग्य होईल. माहिती सेवेच्या माध्यमातुन नव नविन माहिती उद्यास येईल. आणि संशोधन कर्त्यास त्याची मदत होईल.माहितीचा दृ टीकोण व मागणी लक्षात घेता उपभोक्त्याचे, संशोधन कर्त्याचे माहिती वि ायक वेगवेगळे दृ टीकोण असु ाकतात.

जसे उदा,

प्रचलीत दृ टीकोण

दैनंदिन दृ टीकोण

व्यापक दृ टीकोण

उजळणी दृ टीकोण

वरील सर्व दृ टीकोणाच्या माध्यमातुन नवनविन माहिती आपल्याला मिळु ाकते.

(ब) माहिती सेवेची गरज

आजचे युग हे माहिती आणि तंत्रज्ञानाचे युग आहे. यात सतत नव नविन संशोधन सुरू होत असतात. आणि यातुन सतत नवनविन संकल्पना निर्माण होत असतात. माणसाचे अनेक प्रकारचे व्यवहार चालु असतात. त्यांच्या भोवती अनेक घटना घडत असतात. वाचकांचे निरनिराळे प्रकार विचारात घेतल्यास माहिती सेवेची गरज अधिक स्प ट होते. ते खालील प्रमाणे.

१) सर्वसामान्य नागरिकास प्रवास करायचा असेल तर गाडीची माहिती, हॉटेलची माहिती, चांगले प्रेक्षणीय स्थळ इ. अशी कोणत्याही माहितीची गरज पडली की, माहिती मिळवावी लागते.

जी माहिती त्याला हवी ती ग्रंथालयातुन किंवा माहिती केंद्रातुन तो मिळवु ाकतो. ग्रंथपाल किंवा माहिती अधिकारी त्याला माहिती सेवा देतो.

२) शिक्षण व संशोधन क्षेत्रातील वाचक

अ) प्राध्यापक व शिक्षक

ब) विद्यार्थी

क) संशोधक

३) व्यावसायीक

४) ाासकिय अधिकारी

माहिती सेवेची वरील संशोधन कर्त्याला त्याच्या वर्गातील लोकांना माहिती सेवेची गरज भासते. विशि ट वि ायासबंधी नविन प्रकारची माहिती दिली जाते. विविध प्रकारची माहिती संकलीत करून त्याचे वैज्ञानिक रूपात सादरिकरण करणे हे माहिती सेवेचे मुख्य काम आहे.

त्यातुन नवनविन माहिती संशोधकापर्यंत पोहचविण्याचे काम माहिती सेवेचे आहे. म्हणुन दिवसेदिवस माहिती सेवेची गरज मोठ्या प्रमाणात भासु लागली आहे.

महिती सेवा हे ग्रंथालय ाास्त्राचे विस्तारीत रूप

महिती सेवा किंवा सुचना सेवा आणि माहीती विधान हे २० व्या ातकाची देण आहे. कोणत्याही देशाच्या किंवा समाजाच्या दृ टीने माहिती सेवेचे स्वरूप माठे आहे.

ग्रंथालय व माहिती सेवा ही अतिशय ाीघ्र गतीने विकसीत होणारी ाास्त्र असुन त्यांच्यातील सबंध सतत बदलत आहे.

श्री. जे. एस. ोश, यांच्या म्हणन्यानुसार ग्रंथपाल व्यवसाय हे सामान्य संज्ञा आहे. तर माहिती सेवा हे संशोधनाचे क्षेत्र आहे. माहिती हा ज्ञानाचा एक घटक आहे. ज्ञानाच्या विविध अंगामुळे त्यांच्या अनेक ाााखा विकसीत होत आहे. संशोधन कर्ता, विद्यार्थी, प्राध्यापक, यासारख्या अनेक सर्वसामान्य व्यक्तींना माहिती सेवा खुप महत्वाची आहे. त्यामुळे त्यांचे स्वरूप दिवसेंदिवस विस्तारीत होत आहे.

माहिती प्रधान समाज

समाजाला माहितीची गरज असुन माहिती ही समाज प्रधान झालेली आहे. आपण माहिती युगात राहातो त्यांचेच महत्वाचे लक्षण म्हणजे समाजातील माहितीचे मुल्य व त्याचा वापर याबद्दलची जागरूकता होय. या माहिती युगामुळे मानवाच्या दैनंदिन जीवनातही खुप माठ्या प्रमाणात आमुलाग्र बदल झालेला आहे. मानवी समाजाच्या विकासात खालील तीन क्रांतीचा समावेश होतो.

१) ोतीची क्रांती

२) औद्योगिक क्रांती

३) तंत्रज्ञान क्रांती

माहितीचे गुण

विविध प्रकारच्या माहितीचे वैज्ञानिक पद्धतीने संकलन आणि वितरण करणारी एक अत्याधुनिक ज्ञान ाााखा म्हणून माहिती सेवा उदयास आली आधुनिक काळातील मानवी जीवण अत्यंत गतिमाण बनलेले आहे त्यामुळे त्यांना वेळोवेळी माहिती मिळवुण घेणे आवश्यक आहे. व ती माहिती मिळवुन देण्याचे काम माहीती सेवेच्या माध्यमातून होत असुन त्यांचे काही गुण आहे ते खालील प्रमाणे

१) सहजासहजी मिळविता येणारी

२) विविध क्षमता असणारी

३) अचुकपण

४) विरोधाभाव

५) वेळराखणारी

६) स्प टता

७) लवचिकता

८) ाक्यता पडताळण्या जागी

९) पुर्वग्रह दु टीत

१०) गुणात्मक

नि क र्

बौध्दीक संपत्ती वाढवण्यासाठी ग्रंथालय व माहिती सेवा अविशय महत्त्वाचे साधण म्हणुन आकडे बघितले जाते. समाजातील काही व्यक्ती व समुह स्वत: संशोधनिक कामाचा विकासासाठी वाहुन घेत आहे. बुद्धीमान लोकांची जळण घडणाची त्यांच्या ज्ञानात वाढ होते आणि ही वाढ ग्रंथालय व माहिती सेवा यामुळे ाक्य झाले आहे.

माहीती व ज्ञानाचा हा प्रवाह कार्यक्षम करून सर्वांना त्यांचा फायदा व्हावा हा उद्देश ग्रंथालय व माहीती सेवेचा आहे. समाजाचा विकास एकुणच रा ट्राचा विकास

देशाचा विकास आणि हा विकास माहीती किंवा ज्ञानाशिवाय होऊ   ाकत नाही, म्हणुन ग्रंथालय व माहीती सेवा हे माहीती मिळवण्याचे महत्वाचे ज्ञान घर आहे.

सदर्भ–

डॉ. दिपक ग. कापडे, रजनी पब्लिशर्स, नागपूर २००९

माहीती पुस्तीका २०१६ जिल्हा ग्रंथालय अधिकारी कार्यालय, चंद्रपूर

पवार एस. पी. ग्रंथालय व माहीतीशास्त्र, फडके प्रकाशन कोल्हापूर २००२